

UNGVÁRY KRISZTIÁN

„Semmi okunk sincs azt hinni, hogy a zsidók jók, jobbak voltak a kapitalizmusban”

Válasz Bolgár Dánielnek

Ritkaság, ha egy emelt hangon kezdett vita során az ember azt tapasztalja, hogy vitapartnere egy idő után képes bizonyos mértékű belátásra azzal szemben, akit korábban kritizált. Örömmel tapasztalom, hogy Bolgár Dániel erre az útra lépett. Immár maga is elismeri, hogy „a zsidók anyagilag tényleg előnyösebb helyzetben voltak a többiekénél”, holott korábban azt az állítást tette, hogy erről igazából semmit sem lehet állítani.¹ Az is nagy előrelépés, hogy kritikájában immár sem a plágium vádját, sem a többi, meglehetősen alantas megjegyzését nem tartja fenn – ha így haladuk, előbb utóbb még oda is eljuthatunk, hogy korábbi rágalmazásaiért a nyilvánosság előtt elnézést is kér.²

¹ „Azoknak a foglalkozáscsoportoknak tehát, amelyekben a zsidók jelentős része tömörült, nincs jóléti jelentése. (...) Összesen azt állíthatom biztosan az egész zsidóság jólétéről, hogy az izraelita adózóknak az állami és községi adók lerovása után még mindig maradt annyi jövedelmük, hogy meg tudták fizetni zsidó vallásuk felárát.” BOLGÁR Dániel: Mese – viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. *Magyar Narancs*, (38), 2014. augusztus 7. 21.

² Jelen írása 101. lábjegyzetével azonban felhívja az olvasó figyelmét hogy „egyezések” találhatóak a Horthy-rendszer mérlege és a Kádár–Vági szerzőpáros Hullarablás című kötete között, anélkül hogy ezekre külön-külön hivatkoznék. Ez megint a klasszikus hírbehozás esete, hiszen mind kötetem előszavában, mind a Bolgárral folytatott polémia során szóban és írásban elmondtam ennek okát – amit egyébként az ügy érintettjei, Kádár Gábor és Vági Zoltán sem cáfoltak. Tekintettel arra, hogy munkám elején leszögeztem, hogy a zsidó vagyonnal kapcsolatos számításaimban az említettek munkáira támaszkodom, másrészt viszont nyíltá tettem azt is hogy az említett munká-

Üdvözlendő, ha valaki korábban evidenciának tekintett tudományos megállapításokat kérdőjelez meg. Ettől halad előre a tudomány. Mivel a zsidó társadalomszerkezet és ezzel kapcsolatban a vagyoni felülreprezentáltság kérdése a történettudomány szempontjából fontos kérdés, ezért az ezzel kapcsolatos kritikai észrevételeknek is helye van. Erős kétségeim vannak azonban abban a tekintetben, hogy Bolgár felvetései ezt a vitát értelmes irányba viszik tovább.

Bolgár észrevételeinek elenyésző részét, amely tényleges pontatlanságokat tesz szóvá, hasznosítani tudom könyvem új kiadásában. Ennyiből munkája hasznos és köszönet jár érte. Megjegyzéseinek relevanciája azonban érdemi mondanivalóm szempontjából meglehetősen csekély. Példa erre, amikor arra az állításomra, amely szerint a „200 ezer pengő felett adózó 70 személyből 50, a 100–200 ezer pengő közt adózó 291 személyből 160 volt zsidó”, azt hozza fel ellenvetésként, hogy Budapesten az egymillió pengő vagyonalappal rendelkező 185 főből csak 78 volt zsidó. Ez is 41%-ot jelent, ami igen magas szám, és akkor a kikeresztelkedettek számai még meg sem jelentek a statisztikákban! Ugyanez a helyzet azzal a statisztikai kérdéssel is, hogy mennyi az iparban foglalkoztatott zsidó vallású keresők aránya az egyes kategóriákban. Itt csakugyan pontatlanul fogalmaztam, mert valójában arról akartam írni, hogy az egyes kategóriákban „zsidók”³ és nem zsidók hogyan aránylanak egymáshoz,⁴ ő viszont csak a zsidóságnak a kategórián belüli arányaival foglalkozik és kimutatja, hogy eredeti állításommal szemben nem 11%-a volt önálló hanem 32,3%, nem 33,4%-a volt tisztviselő hanem 19,6% és nem 5,6%-a volt munkás hanem 48,1%. Mi következik ebből? Egyrészt az, hogy Bolgár nem akar/tud arra reagálni, ami a lényeg, nevezetesen az izraeliták

kat valójában közösen írtuk, felfoghatatlan számomra, hogy miért tesz Bolgár ezzel kapcsolatban inszINUATÍV megjegyzéseket.

³ Az idézőjelet szükségesnek tartom, mivel a kérdés szempontjából „zsidónak” minősül az is, aki nem izraelita vallású.

⁴ Lásd Kovács Alajos: *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Egyesült Keresztény Magyar Liga, Budapest, 1938. 64., amely szerint az 1930-as foglalkozásstatisztika IIB rovatában az önállók 11%-a volt zsidó, a tisztviselők 33,4%-a volt zsidó és a segédszemélyzet 5,6%-a volt zsidó.

rendkívül jelentős felülreprezentáltságára az önállók és a tisztviselők között. Másrészt alappal feltételezhető, hogy az önállók és a tisztviselők vagyoni és jövedelmi viszonyai magasabbak, mint a kategóriájukba sorolt segédszemélyzeté. Ezekben a kategóriákban Bolgár is felülreprezentáltságot mutat ki, tehát igazolja állításomat. Ráadásul a munkások magasnak tűnő, 48,1%-os aránya az összes zsidó ipari személyzeten belül félrevezető, mert a nemzsidóknál ugyanez a szám az összes nem zsidó ipari személyzeten belül 71%, magyarán a statisztika éppen azt igazolja, hogy a kategórián belül a zsidók sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint a nem zsidók. Érdekes módon Bolgárt statisztikai bűvárokodásai kapcsán ezek az aránytalanságok egyáltalán nem érdekelték.

Ebből is látszik, hogy Bolgár vitamódszere továbbra is sajátos logikát követ. Megkímélem az olvasót attól, hogy ennek minden egyes elemét itt felgöngyölítsem, mert ha erre vállalkoznék, akkor legalább abban a terjedelemben kellene reflektálnom, mint az ő írása – kérdésesnek tartom viszont hogy megér-e egyáltalán ennyi fáradságot a részletekbe menő elemzés. Ezért most csak utalok arra, hogy már írása elején átírja mondanivalómat annak érdekében, hogy azt látványosan cáfolhassa. Állítása úgy szól, hogy szerintem a „zsidók négyszer-ötször gazdagabbak voltak, mint az átlagos jómódban élő polgár”. A részletekre látszólag annyira ügyelő kritikusom figyelmét elkerülte, hogy munkámban az „átlagos jómódban élő polgár” sem mint statisztikailag megragadható kategória, sem mint kifejezés nem szerepel.

Bolgár „átlaga”

Bolgár megengedhetetlenül kreatívan bánik az általa használt fogalmakkal. A legjobb példa erre éppen az általa többször bevetett „átlagos életszínvonal” kérdése. Számára az egy főre eső átlagjövedelem (az általa is említett 1930-as évre számolt 533 pengő) azt jelenti, ami szerinte az átlagos, azaz hétköznapi szempontból általános életszínvonal. Furcsa meglátás ez egy társadalomtörténésztől. Hozzá kell tennem, hogy Matolcsy

Mátyás, aki ezt a számot talán először vezette be a kérdés diskurzusába, kiemelte hogy ez semmiképp sem az „átlagos életszínvonalat” jelenti. Bolgárnak mégsem tűnt fel, hogy a számtani átlag, a módusz (a leggyakoribb), illetve a medián azaz a középső érték, három egymástól teljesen eltérő fogalom. Az ő általa emlegetett „átlag” valójában nem az átlagos életszínvonalat jelenti, hanem azt, hogy mennyi az összes kereső és az összes jövedelem matematikai átlaga, ami teljesen más egy olyan társadalomban, ahol a jövedelmi adatok rendkívül szélsőségesek. A különbség azonnal nyilvánvalóvá válik akkor, ha az 1930-ban mért állítólagos „átlag” 533 pengő éves jövedelem kapcsán tisztázzuk azt, hogy a lakosság 81%-a jelentősen ez alatti életszínvonalon élt! A keresetek statisztikai átlagát csupán az nyomja fel ennyire magasra, hogy a leggazdagabbak nemzetközi összehasonlításban is aránytalanul sok jövedelemmel rendelkeztek. Azt, hogy a számok értelmezése mennyire torzulhat, illusztrálja, hogy a 10–100 hold között gazdálkodók csoportja, amely már egyáltalán nem nevezhető „átlagos” társadalmi csoportnak (a gazdagokhoz kellene sorolni őket), évi 432 pengő jövedelemmel rendelkezett, tehát 100 pengővel kevesebbel, mint Bolgár Dániel „átlagos jómódban élő polgára”. Magyarán: az egy főre visszaosztott, matematikailag „átlagos” jövedelem a Horthy-korban sokkal több volt, mint amit egy átlagos életszínvonal jelentett. Utóbbit akkor lehetne kiszámolni, ha valaki decilisekre, azaz létszám szempontjából tizedekre osztaná a társadalmat és ezeknek a tizedeknek számolná ki az átlagos jövedelmét, de még az is reálisabb képet adna, ha a számításból kivonnánk a felső és az alsó 0,6%-ot. Utóbbi természetesen nem pontos eredmény, de sokat mutat, hogy hatására a számtani átlag nyomban 430 pengőre zuhan vissza. És ez még mindig nem a ténylegesen átlagosnak nevezhető színvonal (a medián), az ugyanis csak 330–360 pengő körül lehetett (az egyszerűség kedvéért a továbbiakban 345 pengővel számolok).⁵

⁵ A medián értéke úgy lenne pontosan meghatározható, ha az 1930-as 8 688 000 főt jövedelem alapján matematikailag növekvő sorba állítanánk és közülük kiválasztanánk a középső értéket, ami a 4 344 000-ik személyt, pontosabban annak jövedelmét jelentené. A Matolcsy Mátyás által használt

Innen nézve viszont az ötszörös zsidó jóléthez nem kellett több mint 1725 pengő. Nagyon hasonló adatokhoz jutunk akkor is, ha a módszert, azaz a legnagyobb egységes jövedelmi csoportot vizsgáljuk: ez a munkások és házi cselédek 1 millió 903 ezer fős csoportja, évi 376 pengő átlagos jövedelemmel, illetve a lakosság 81%-ának jövedelmét, amely viszonylag kis sávban szóródva 290 pengős átlagot mutat. Mindez azért fontos, mert Bolgár számításai kivétel nélkül arra irányulnak, hogy a zsidóság jövedelmi viszonyait eljelentéktelenítsék.

Bolgár az 533 pengős „átlagos jómódban élő polgárát” hasonlítja rendre össze a zsidó lakosság életszínvonalával. Számításai kezdettől fogva fiktívvé válnak, mert nem veszi figyelembe, hogy az 533 pengős átlag úgy jött ki, hogy a teljes jövedelem lett elosztva a teljes lakosság számával, tehát a zsidó lakossággal is. Összehasonlítása tehát nem a zsidók és a nemzsidók közötti jövedelmi különbségeket mutatja ki, hanem azt, hogy hogyan aránylott a zsidó jövedelem a zsidók és nemzsidók együttes (!) jövedelmének átlagához. Ebből adódóan ez a szám semmit sem árul el a zsidók és nemzsidók közötti különbségekről, mivel ez ebből a szempontból nem értelmezhető.

Való igaz, a zsidó vagyon pengőre pontos nagyságát ma már nem tudjuk megállapítani – feltehetően egyébként 1944 előtt sem lehetett volna, mivel ennek a vagyontömegnek egy része nem volt látható, nem volt statisztikailag megragadható. Tehát mindenképp becslésekre vagyunk utalva, annál is inkább, mert a zsidó vagyon legnagyobb elemei, pl. a kikeresztelkedett Chorin vagy a Madarassy-Beck család által birtokolt vagyonok nem minősültek a statisztika szempontjából „zsidónak”. Magam sem törekedtem pontos vagyonbecslésre a Horthy-korszak mérlege című kötetemben, hanem megelégedtem azzal, hogy a kérdés szakirodalmára támaszkodtam, amelyeket azonban igyekeztem társadalomtörténeti részletekkel alátámasztani. Hiába dobálózik Bolgár oldalakon keresztül különféle számokkal, ezzel

foglalkozásstatisztika adatai szerint ez a szám a városi (ipari, közlekedési) munkások kategóriájának alsó sávjába esne. A sáv jövedelmének matematikai átlaga 376 pengő, az előző sáv átlaga pedig 320, ebből adódóan ez az érték valahol 330 és 360 közé eshet.

kapcsolatos adataimat, amelyek a zsidóság abszolút felülreprezentáltságát mutatják a középosztályban és alulreprezentáltságát a legszegényebbek között, egyáltalán nem tudta cáfolni.

Elvi kérdések

Bolgár a Horthy-rendszer mérlege című kötet hiteltelenítését kívánja elérni arra hivatkozva, hogy szerinte a kötet legfontosabb állítása a 20–25%-ra tételezett zsidó vagyon, és amennyiben ez az állítás megdől, akkor kötetem többi állítása sem lesz tartható. Ebben azonban téved. Attól, hogy a zsidó vagyon mértéke a valóságban esetleg csekélyebb lett volna annál, mint amit a kor politikusai feltételeztek, még nem dőlne meg az az állításom, hogy *„a halálonatok mögött minden esetben hideg és racionális gazdasági számítás is állt”* – ami viszont kötetem fő mondanivalója. A hideg és racionális számítás ugyanis akkor is létezhet, ha csak a nemzeti vagyon 1%-áról lett volna szó, itt viszont teljesen nyilvánvaló, hogy sokkal több forgott kockán. Érdekes, hogy kritikusom a probléma lényegére, nevezetesen arra, hogy a holokausztra adott intencionalista, illetve funkcionalista válaszok közül mit tart helyesnek és mit nem, még csak nem is utalt, hanem ehelyett leragadt egy meglehetősen öncélú számolgatásnál.

Bolgár bizonygatásait a zsidó vagyon mértéke kapcsán más szempontból is erőltetettnek érzem. A politikai döntéshozókra soha nem az hat, ami a valóság, hanem az, amit a valóságról gondolnak. Lehet, hogy a zsidók összvagyonja nem a nemzeti vagyon 25%-a volt, hanem csak 15%. Ez azonban teljesen mindegy annyiból, hogy mivel a korszakban mindenki abból indult ki, hogy a zsidó vagyon rendkívül jelentős és ennek megfelelően cselekedett. Ráadásul minden akció, ami ennek a vagyonnak a begyűjtésével volt kapcsolatban éppen nem azt az eredményt hozta, hogy az elrabolható pénz kevesebb a vártnál, hanem azt, hogy több. Bármekkora is volt a zsidó vagyon, arra mindenképp elegendő volt, hogy a „keresztény” középosztály szociális gondjait megoldja, illetve elegendő volt arra is, hogy

ennek szocializálásával hatalmas költségvetési bevételeket érjenek el. Ezt eddig kötetem egyetlen kritikusa sem cáfolta.

Bolgár szerint jólét szempontjából érdektelen adatokat közlök a zsidó és keresztény munkaerő ágazati megoszlásáról, vagy kiragadott, esetleges részleteket ismertetek, így például megemlékezem a „zsidók arányáról a legkisebb jövedelemhez jutó foglalkozáskategóriákban”. Nos, ez az a pont, ahol a vita teljesen értelmetlenné válik. Bolgár szerint ugyanis csak esetleges részlet és ebből adódóan teljesen irreleváns adat az, hogy a legszegényebb föld nélküli napszámos és cseléd kategóriákban mennyi a zsidó keresők és eltartottak száma. Szerintem viszont ez az adat már önmagában szinte mindent, ami munkám szempontjából fontos, megmagyaráz. Arról van ugyanis szó, hogy a korabeli falukutató irodalomban „hárommillió koldus”⁶ címkével jelzett társadalmi csoportban a zsidóság rendkívül alulreprezentált volt (0,1%-ot ért el)⁷. Amennyiben Bolgár azt gondolja, hogy az ő szegénységük és a fővárosban nyomorgó munkás szegénysége között az égvilágon semmi különbség nincsen, akkor nincs miről beszélnünk. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy a városi lakosságból még a legszegényebbek is jobban tudtak hozzájutni a társadalmi javakhoz, mint a falvak nincstelenjei. Bolgár statisztikai bűvárkódásai eddig nem tudták feltárni a trianoni ország területén az általa vélelmezett százezres nincstelen és éhséglázadások küszöbén álló zsidó lakosság hollétét. Márpedig ennek a százezres nagyságrendű csoportnak léteznie kellene valahol, ha igaz lenne Bolgár azon állítása, amely szerint a zsidó jómód csupán legenda, mivel a zsidók a nagyon szegények között is tömegesen felülreprezentáltak.⁸ Félreértések

⁶ A foglalkozásstatisztikában ez alatt a mezőgazdasági napszámosokat, cselédeket és a törpebirtokos, tehát piacra termelni gyakorlatilag nem tudó parasztságot értették.

⁷ Kovács Alajos: i. m. 63.

⁸ Bolgár korábbi publikációjában ezt igyekezett sejtetni: „Az ugyanis, hogy a zsidó vagyoni, jövedelmi elit izmosabb volt a keresztényekénél, nem jelenti azt, hogy a zsidók *általában* is előnyben voltak. Amit ezek a kutatások találnak, attól még könnyen megeshet, hogy a zsidók összességében szegényebbek voltak, ha a zsidóságon belül szélsőségesen egyenlőtlen volt a vagyonok és jövedelmek eloszlása. Hiába volt annyi izraelita a nagytőkések közt, ha esetleg még nagyobb volt az izraeliták aránya a koldusok közt.” BOLGÁR Dániel: Mese

elkerülése végett leszögezem, hogy természetesen létezett zsidó szegénység. Azonban ahhoz, hogy a zsidó szegények száma statisztikailag kiegyenlítse, sőt átlag alá is nyomja a zsidóság jövedelmi, illetve vagyoni viszonyait, több százvezres nincstelen zsidó tömegre lenne szükség – ezt a tömeget eddig még egy társadalomtörténésznek sem sikerült megtalálnia.

Bolgár nem vallja be, de statisztikai vizsgálódásaival adott esetben ugyanazt a tendenciát igazolja, mint amire én is fel kívántam hívni a figyelmet, és amit az előző bekezdésben említettem. Példa erre, amikor megállapítja, hogy a jövedelemstatisztika szerint a zsidóság relatív szegényebb negyedének éves feltételezhető jövedelme fejenként 364 pengő. Érdekes módon ő ebből a számból azt emeli ki, hogy ez 169 pengővel kevesebb, mint az országos egy főre jutó átlag – ami az „átlag” fogalmának teljes félreértése az ő részéről. Valójában azt kellett volna észrevennie, hogy a foglalkozásstatisztika szerint a legszegényebb zsidók is majdnem kétszer annyi jövedelemmel bírtak, mint a legszegényebb mezőgazdasági munkások, akik a társadalom legnagyobb csoportját alkották, és akik között minimális számban voltak jelen zsidók. Másképp is számolhatott volna: ha megállapítja a lakosság 81%-át tömörítő foglalkozási csoportok átlagos jövedelmét, akkor 290 pengőhöz jutott volna,⁹

– viszontválasz Ungváry Krisztiánnak. I. m. 21. – Ennél is messzebb ment 2015-ben megjelent munkájában: „a zsidók nemcsak a gazdagok, de alighanem a szegények közt is felülreprezentáltak voltak (...) semmi okunk sincs azt gondolni, hogy a zsidók jók, jobbak voltak a kapitalizmusban.” BOLGÁR Dániel: Jobb módú zsidók, magasabb keresztények: A zsidók és keresztények közötti jóléti egyenlőtlenségek a modern Magyarországon. In: MANHERCZ Orsolya (szerk.): *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézetéből.* (Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae; 1.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 337. Amennyiben ezt az állítását komolyan vennénk, akkor el kellene vetnünk szinte a teljes XIX–XX. századra vonatkozó magyar társadalomtörténelmi irodalmat és szélhámosnak kellene tartanunk Erdei Ferenctől Bibó Istvánon át a kor közgondolkodóinak majdnem minden alakját. Kíváncsi vagyok, kritikusom milyen kreatív technikákkal tudja ezek után levezetni azt, hogy a zsellérek életszínvonala alatt tömegesen nyomorgó zsidók százezrei hol lelhetőek fel az országban.

⁹ MATOLCSY Mátyás: *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás.* Universitas, Budapest, 1938. 31.

ehhez képest viszont az ugyanezen foglalkozáscsoportokban kimutatott zsidó keresők kb. 340 pengőt kerestek,¹⁰ tehát 50 pengővel többet, mint a magyar társadalom 81%-ának átlaga. Magyarán: ha az átlagokat nézzük, akkor még a legszegényebb zsidók is jelentősen jobb módúak voltak, mint a legszegényebb nemzsidók. Ez ékes bizonyíték arra, hogy a Bolgár által vizionált nyomorgó zsidó tömeg csak az ő fantáziájában létezik.

Szerencsére Bolgár sem vitatta, hogy a szabadfoglalkozású értelmiségen és a kereskedelemmel foglalkozók között a zsidóság országos arányához képest 8–12-szeresen felülreprezentált volt, csak éppen ezt az adatot nem elemzi kellően. Pedig ebből adódott, hogy az antiszemita intézkedések jelentős része egyszerű „örségváltásként” tudott megvalósulni – éppen ez adta a folyamat dinamikáját. Amennyiben Bolgár zsidó szegénységre vonatkozó állításait komolyan vennénk, akkor fel kellene tennünk a kérdést, vajon mit is csinált az Értelmiségi Munkanélküliség Kormánybiztossága, miért vesztették el az állítólag szegény zsidók tömegesen állásaikat (1940. december 31-ig 50 722 munkavállalót ért utol ez a sors, 1942. december 31-ig családtagokkal együtt már 221 869 főt, tehát a magyar zsidóság mintegy negyedét!¹¹) Tehát a magyar zsidók negyedének (családtagjaikkal együtt számolva) annyira jó, tehát átlag feletti állása volt, hogy azt érdemesnek tűnt elvenni tőle és mást, ráadásul hasonlóan középosztálybeli, tehát egyáltalán nem átlag alatt nyomorgó „keresztényt” behelyezni.

Bolgár állítása szerint az én statisztikai adataim amennyiben pontosak, akkor csupán kiragadott példák. Erre hozza fel, hogy hiába írom, hogy a gabonakereskedők 75%-a zsidó volt, mikor ez az adat összesen három zsidó és egy keresztény sze-

¹⁰ Kovács Alajos nyomán Bolgár a zsidó kisiparos-kiskereskedők nélkül erre a kategóriára 364 pengőt ad meg. Amennyiben őket is figyelembe vesszük, és azt feltételezzük, hogy ugyanannyit kerestek mint a nemzsidók, azaz évi 319,5 pengőt, akkor a feltételezett zsidó keresetek átlaga 340 pengő körüli összegre csökken. Ez a számítás azonban biztos, hogy torz, mivel a kiskereskedők és kisiparosok között a zsidóság az önállóak között magasan felülreprezentált volt.

¹¹ Ezek a számok már a területi revíziók során Magyarországhoz került zsidóság adatait is tartalmazzák – a visszacsatolások hatására ugyanis a zsidóság létszáma 825 000 főre nőtt.

mélyről szól. Ezzel Bolgár egyrészt hamis látszatot kelt, mert én ezt az adatot, sok más adat mellett említettem ugyan, de nem azzal a céllal, hogy azt igazoljam vele, hogy a zsidóság általában is 75%-os mértékben lett volna felülreprezentált (bár a nagykereskedők esetében még ez a százalék is megállna, mert 1930-ban az összesen 152 nagykereskedelmi vállalatból 120, azaz 78,9% volt zsidó kézben).¹² Másrészt pedig én egyáltalán nem kiragadott példákra építettem mondanivalómat: a kereskedelem kapcsán megemlítettem például a fenti adatot, azaz hogy az összes nagykereskedelmi cég 78,9%-a volt izraelita vezetés alatt. Másrészt nem csak a kereskedelmet, hanem az ipart is vizsgáltam és kötetem 44. oldalán összesen 3491 ipartelep 1507 izraelita vezetőjéről közlök statisztikát és megállapítom, hogy összesítve is az ipartelepek 43,2%-a van zsidók kezében (és ez csak a nagyvállalkozások adata).¹³ Magyarán: ez az általam közölt adat igenis reprezentatív. Ráadásul ehhez hasonló adatok szerepelnek a kurrens társadalomtörténeti irodalomban: Gyáni Gábor például a Horthy-korszak gazdasági elitjében 34–45% közé teszi a zsidó származásúak arányát. Ugyancsak ő

¹² Kovács: i. m. 23. – Kovács utal arra, hogy a tulajdonos csak azoknál a vállalatoknál állapítható meg, amelyek egyéni tulajdonban vannak. A részvénytársaságok ezekben a statisztikákban tehát nem szerepelnek. Ennek ellenére nincs okunk azt gondolni, hogy ezek tulajdonosi struktúrája eltért volna az itt ismertetettektől. Ezt egyébként az egyes részvénytársaságok 1944-es jelentései is igazolják, ekkor ugyanis minden részvényes esetében nyilatkozatot kellett tenni, hogy az illető a zsidótörvények hatálya alá esik-e. Ezek az iratok a Magyar Országos Levéltár vonatkozó állagaiban megtalálhatóak.

¹³ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1935*, 130. – Bolgár felvetését, hogy ez a vállalatvezetők és nem a tulajdonosok adata, nem tartom relevánsnak, mert egyrészt a vállalatvezetés is komoly anyagi hatalmat jelent, másrészt eléggé valószínűtlen forgatókönyvnek tűnik, hogy keresztény tulajdonosok felülreprezentáltak alkalmazzák volna zsidót. Inkább fordítottjáról lehet beszélni, mivel a kifelé történő reprezentálás (állami megrendelések) szempontjából a „keresztény” személyek alkalmazása előnyöket jelenthetett. Harmadrészt pedig a vállalatvezető és a tulajdonos sokszor ugyanaz a személy volt. Kovács Alajos statisztikai kimutatásai csekély eltérést mutatnak ettől. 1930-ban 781 nagyipari vállalat tulajdonosai közül 46%-nál mutatott ki zsidó vallású személyt. Kovács 1935-ös összesített adatai szerint 3207 gyárból 47%-nál volt a tulajdonos vagy az ügyvezető igazgató zsidó. Lásd Kovács: I.m. 23–24.

az, aki felhívja a figyelmet arra, hogy minél tőkeigényesebb volt egy szakma, annál több volt benne a zsidó vállalkozó.¹⁴

Bolgár stílusára jellemző, ahogyan a tényekkel operál. Hivatkozik arra, hogy Botos János szerint a magyar zsidóság vagyonának értéke az 1944. évi nemzeti vagyon 9,8–10,1%-ára rúgott. Nem teszi azonban hozzá, hogy Botos ebbe nem számítja bele a zsidóság igen tetemes külföldi vagyonát¹⁵ és azt is elhallgatja, hogy Botos a zsidó vagyon kapcsán kiemeli, hogy a valós érték jóval nagyobb, mivel a legnagyobb tételt, azaz a részvényvagyonot névértéken számolta, holott az adott vállalatok, illetve bankok tényleges piaci értéke ennek sokszorososa volt.¹⁶

Önmaga ásta verem

Dicséretes módon Bolgár végre maga is kísérletet tesz arra, hogy megállapítsa a zsidóság vagyoni viszonyait. Ennek kapcsán végzett számításaira kis túlzással Churchill megjegyzése illik, aki azt mondta, hogy csak abban a statisztikában bízunk, amelyet maga hamisított. Bolgár hajlandó volt arra, hogy a Magyar Narancsban közölt számításom alapján¹⁷ kiszámolja

¹⁴ GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 1998. 220., 238.

¹⁵ Ez azért fontos, mert külföldi befektetésekkel a zsidóság felülreprezentáltan rendelkezett. Botos erre vonatkozóan nem közöl részletes kimutatást. Ezzel együtt a zsidók vagyontömege minimálisan 11,4–11,7%-ra nőne, a pontos érték azonban ennek többszöröse is lehet, de egyelőre megállapíthatatlan a részvényvagyonok névértéken történő szerepeltetése miatt, illetve azért, mert egyáltalán nem tisztázott, hogy Botos milyen tételeket milyen értéken vett számításba. Azt viszont, hogy a külföldi vagyon igen jelentős volt, az 1945 utáni kárpótlási eljárások szűrőpróbaszerű átnézése is igazolja. Ezek egy részét magam is feldolgoztam: UNGVÁRY Krisztián: Ungarn und die deutsche Wiedergutmachung. In: Hans Günther HOCKERTS, Claudia MOISEL, Tobias WINSTEL: *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*. Wallstein, Göttingen, 2006. 740–775.

¹⁶ BOTOS János: *Ez a kifosztás lesz a végső? Az 1938–1945 között elkobzott magyar zsidó vagyonok értéke*. Attraktor, Budapest, 2011. 106.

¹⁷ UNGVÁRY Krisztián: Mese vagy valóság? Válasz Bolgár Dánielnek. *Magyar Narancs*, 2014/30. 20–21. Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/ungvary-krisztian-valasz-bolgar-danielnek-91043>. [Letöltve: 2015-12-12] – A cikkben magam is egy hipotetikus célú számítást alkalmaztam, amely a magyar zsidóság jövedelmi felülreprezentáltságát mintegy háromszorosra tette.

az egy zsidóra eső átlagjövedelmet. Hozzá kell rögtön tennem, hogy ezzel kapcsolatos eszmefuttatásait kezdettől fogva sajátos interpretációk kísérik. Én kezdettől fogva jeleztem, hogy ez a számítás csak egy kísérlet: „Források hiányában hipotézisekre vagyunk utalva, de egy viszonylag kézenfekvő módszerrel mégis megkísérelhetjük Matolcsy számításait legalább részben rekonstruálni. Az alábbiak nem jelentik azt, hogy az így kiszámított összeg fillerre pontos lesz, de arra alkalmasak, hogy megértsük, egy alaposabb kutatásban nem lehetetlen feladat hozzávetőleges becsült értékek kiszámítása.”¹⁸ Ebből lesz Bolgárnál az, hogy szerintem: „gyerekjáték megmondani, mennyi jutott az összes egyéni jövedelemből az egyik félre, mennyi a másikra – legalábbis ez Ungváry kiindulópontja”.

Bolgár az én számításaimat többszörösen kreatívan átértelmezve három szcenáriót vázol fel, egy minimális, egy közép-ső és egy maximális értéket, amelyek attól függően változnak, hogy az ipar, közlekedés és kereskedelem kategóriából hány személyt tekint ő nagyobb jövedelműnek (erre azért van szükség, mert a statisztika egy halmazban tartja nyilván a nagy- és a kisiparosokat, illetve a nagy- és a kiskereskedőket). Abban a szerinte leginkább valószínű esetben, ha a zsidó vállalkozók 78,3%-a tartozott volna a kiskeresetű, és 21,7%-a a nagykeresetű kategóriába, a teljes zsidó populációra nézve 882 pengős átlag jövedelem jött volna ki, míg az összesített átlagjövedelem a teljes lakosságra vetítve 533 pengő volt. Ebből Bolgár azt a következtetést vonja le, hogy zsidóknak valószínűsíthetően 1,65-ször akkora jövedelmük volt, mint az „átlag”. Számítása azonban több szempontból is torz. Először is azért, mert téves az az előfeltevése, amely szerint a közép- és a felső kategóriában ugyanakkora a zsidóság aránya – valójában minden statisztika azt mutatja, hogy a zsidóság száma és ezzel szoros összefüggésben vagyoni felülreprezentációja a magasabb kategóriákban folyamatosan növekszik¹⁹ és hozzá kell tennem azt is, hogy ezt

¹⁸ UNGVÁRY: Mese vagy valóság? I. m. 21.

¹⁹ Lásd erre különösen a jövedelemadó, vagyoadó statisztikákat, valamint a zsidóság házvagyonára vonatkozó adatsorokat, amelyeket eddig Bolgár sem vont kétségbe.

jelen írásában végre Bolgár is elismeri, magyarán saját argumentációja sem koherens. Másodszer azért, mert amikor összehasonlítást tesz, akkor a zsidók átlagát nem azzal a statisztikai átlagszámmal kellene összehasonlítani, amelyben a zsidók már benne foglaltatnak, hanem a nemzsidók átlagával. Azaz: először az összjövedelemből ki kellene vonnia a zsidók jövedelmét és a maradékot kellene elosztania a nemzsidók számával. Amennyiben ezt tenné, akkor a nemzsidó átlag rögtön csökkenne. Természetesen ekkor is „csak” az lenne a végeredmény, hogy egy átlag zsidónak mintegy kétszer akkora jövedelme volt, mint a nemzsidók átlagának. Vissza kell azonban utaljak arra, hogy a matematikailag számított jövedelmi átlag és az átlagosnak tekinthető jövedelem nem azonos fogalmak, továbbá mint korábban rámutattam, éppen a kikeresztelkedések miatt ezek a számok torzítva és csak csökkentett mértékben adják vissza azokat a társadalmi egyenlőtlenségeket, amelyek „zsidók” és nemzsidók között fennálltak.

Tovább árnyalja a képet, hogy a lakásstatisztikából, a földbirtokstatisztikából, illetve a foglalkozásstatisztikából bizonyítható, hogy a zsidóság felülreprezentáltsága a drágább ingatlanok tulajdonosai között folyamatosan nő, illetve a nagyobb jövedelmet jelentő önálló vállalkozók és tisztviselők között is felülreprezentáltak képviseltetik magukat. Ebből adódóan nyilvánvaló, hogy a zsidó keresők nem a jövedelmi sávok közepén, hanem afelett kell, hogy elhelyezkedjenek.²⁰

Bolgár azonban más számítási hibákat is elkövet. Azon megjegyzése, amely szerint az ötszörös zsidó jövedelem azért is képtelenség, mert ez 2688 pengős jövedelmet feltételez, azért téves, mert ahhoz, hogy zsidók és nemzsidók között ötszörös jövedelemkülönbség legyen, elegendő már 2240 pengős, a módusz illetve a medián számítása esetén viszont már csak 1500–1750 pengős²¹ zsidó átlagjövedelem is – ami éppen a kike-

²⁰ Lásd Kovács Alajos: i.m. 15., 39., 47–53.

²¹ A nemzsidók jövedelme esetén mint ahogyan azt korábban levezettem, a módusz és a medián egyaránt 330–360 pengő között lehet. Amennyiben a társadalom legfelső 20%-át nem vennénk figyelembe az ottani jövedelmek túl nagy szórása miatt, akkor ezek az összegek kb. 290 pengőre csökkennének. Amennyiben a nemzsidók jövedelmének matematikai átlagát kívánnánk ki-

resztelkedettek, közöttük a felülreprezentált pénzarisztokrácia képviselői vagyonainak beszámításával nem teljesen abszurd scenárió. Amennyiben ugyanis igaz az az állításom, hogy a társadalom felső 0,6%-ának fele zsidó, illetve zsidó származású, akkor a „zsidó” átlagjövedelem csak attól függ, hogy a következő jövedelmi sávban²² szóródó és kb. másfélmillió személyt tartalmazó csoportot hogyan osztjuk fel. Amennyiben azt feltételezzük, hogy ebben a csoportban a zsidóság ugyanúgy osztott volna meg mint a keresztények (ami egyébként kizárható), akkor összességében a teljes lakosságra vetítve egy zsidóra kb. 1628, egy nemzsidóra 474 pengő átlagjövedelem jutna (lásd a cikkem végén szereplő táblázatot). Amennyiben viszont a zsidóságról azt feltételezzük, hogy ebben a sávban nem azonosan helyezkedett el, hanem alsó szegmensében csak feleakkora, felső szegmensében pedig kétszer akkora súllyal lett volna jelen, akkor a számok rögtön jelentősen módosulnának.

Az elit semmibevétele

Bolgár legnagyobb torzítása ott érhető tetten, hogy abból indul ki, hogy az összesen 1 634 280 személyből, akiket a legmagasabb és a magas jövedelműek közé sorol, a zsidók arányát a csoporton belül minden szegmensben egyenlőnek veszi, tehát azt állítja, hogy e rendkívül nagy statisztikai halmaz minden szeletében egységesen ugyanabban az arányban voltak jelen zsidók. Statisztikai számok nyelvén ez azt jelenti, hogy szerinte a gazdagok és a leggazdagabbak között a zsidóság aránya egységesen csak 11,8% (1 634 280 főből 193 019 fő).²³ Bolgár ezt az

számítani, akkor 474, a „zsidók” esetében pedig 1628 pengő a minimálisan valószínűsíthető szám (lásd később).

²² Sajnos Matolcsy nem árulja el, hogy ez a jövedelmi sáv milyen értékek között szóródott. Felső határa minden bizonnyal 6000 pengő körül lehetett, mert az ennél nagyobb jövedelmek már a legfelső kategóriába tartozhattak. Az alsó határ sokkal nehezebben határozható meg, de az biztos, hogy ebből a csoportból rendkívül kevesen lehettek azok, akikre kevesebb jövedelem jutott, mint évi 600 pengő.

²³ Bolgár megállapítja, hogy a két legfelsőbb kereseti kategóriába minimálisan 155 858 személy tartozhatott. Ezek után felvázol egy olyan scenáriót, amely szerint az izraelita iparosok és kereskedők 171 248 fős halmazának

állítását, ami a mainstream társadalomtörténeti irodalommal teljesen szembemegy, semmivel sem támasztja alá, az én ezzel kapcsolatos teljesen eltérő adataimat és azok forrásait nem létezőnek tekinti, magyarán éppen azt követi el, amit nekem tulajdonít, hogy „hasraütéses alapon” tesz állításokat, a tények legcsekélyebb figyelembe vétele nélkül. A valóság ugyanis az, hogy még a leginkább alacsony becslések szerint is a zsidók aránya a leggazdagabbak között biztos több volt, mint 30% – mint említettem Gyáni Gábor például 34–45%-ra tette ezt a számot. Bolgár ezzel szemben a kérdést azzal intézi el, hogy ez nem deríthető ki, anélkül hogy bármilyen mértékben reflektálna az ezzel, illetve a középosztály társadalm szerkezetével kapcsolatos szakirodalomra illetve statisztikai felmérésekre, holott másutt ezeket még hivatkozta is anélkül, hogy adataikat vitatná.²⁴

Ugyanígy megállapítható a középosztály felső szegmenséről is, hogy abban a zsidók felülreprezentáltak: ügyvédek, or-

21,7%-a is ide sorolódik jövedelem szempontjából. Mindez azonban egyáltalán nem oldja meg azt a problémát, hogy az így 193 019 fős csoportra hízalt izraelita „gazdagok” kézenfekvő statisztikai és foglalkozásszerkezeti okokból sem kereshettek átlagosan csak 1050 pengőt. A legnagyobb statisztikai csúsztatást pedig az jelenti, hogy elsikkasztja azt a tény, hogy az említett két legfelsőbb kereseti csoportból a felső 0,6% jövedelme nominálisan is három és félszerese a következő 18,2%-nak, miközben éppen ebben a legfelső kategóriában a „zsidók” aránya jóval nagyobb a két csoportban összesítve kimutatható arányuknál.

²⁴ Az nyilván fel sem tűnt neki, hogy a csak ebben a kategóriában számon tartható orvosok, ügyvédek, mérnökök, kereskedelemben és hitelben dolgozók, illetve szellemi szabadfoglalkozásúak között egyetlen kategória sem létezik, ahol a zsidóság aránya a Bolgár által vizionált 11,8% lett volna – inkább ennek négyszeresével találkozhatunk. Hangsúlyoznom kell, keresetük alapján az említettek messze túlnyomó többsége a foglalkozási csoport felső szegmensébe sorolható. A gazdasági elit kapcsán LENGYEL György: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között (fejezetek egy történet-szociológiai kutatásból)*, ELTE Szociológiai és szociálpolitikai Intézet, Budapest, 1993. munkája egy 221 fős reprezentatív mintán, amely az összes 10 millió pengő alaptőke feletti bank és ötmillió pengő alaptőke feletti vállalati adatait felvette, a magángazdaság különböző szektoraiban 37,1–45,2%-os zsidó jelenlétet mutatott ki, de emellett kiemelte, hogy a vállalati vezetők mintegy negyede (!) volt kikeresztelkedett. (Lengyel: i. m. 41.). Ugyanezt igazolja William. O. McCAGG jun: *Jewish Nobles and Genuines in Modern Hungary*. [East-European Monographs], New York, 1972. 42. is.

vosok és mérnökök esetében arányuk mindenképp 35% feletti, tehát legalább három és félszerese annak, mint amivel Bolgár számolni hajlandó. Ugyanez érvényes a szabadfoglalkozású értelmiség más csoportjaira is. És akkor a kikeresztelkedetteket még nem is számoltuk.

Matolcsy Mátyás ráadásul azt a csoportot, amit most Bolgár egységesnek vizionál, kétfelé osztotta. A jövedelemadó-statisztikák alapján leválasztott belőle 52 ezer főt, a teljes lakosság 0,6%-át, akik átlagjövedelme 17 800 pengő volt, míg a maradék 1 582 280 főnek átlagjövedelme csak 1050 pengőt tett ki. Az előbbieket tekinthetjük nagybirtokosoknak és nagypolgároknak. Mivel a két csoport közötti jövedelemkülönbség tizenhét-szeres, illetve a felső szegmens és a társadalom maradék 81%-át adó nyolc foglalkozási csoport esetében hatvanegyszeres,²⁵ ezért egyértelmű, hogy a zsidóság csak csekély túlsúlya is igen jelentős eltolódást eredményez.

Létezik három adónem, amelyet – mint arra Bolgár is rámutat – csak a leggazdagabbak fizettek. Budapesten 36 449 fő fizetett vagyoadót, közülük 15 578 fő, azaz 43% volt izraelita. A teljes vagyon összegét nézve annak 42,82%-a volt izraelita kézben Budapesten.²⁶ Jövedelemadót összesen 70 062 személy fizetett, ebből 30 581, azaz 44% volt izraelita. Az összes jövedelem értéke 503 858 728 pengőt tett ki, ennek 44%-át fizették izraeliták.²⁷ Általános kereseti adót 75 676 fő fizetett, közülük 31 882 volt zsidó (42%), akik az adó alá vont jövedelmek 52%-át birtokolták.²⁸ Miért nem igaz tehát az az állítás, hogy a kikeresztelkedettekkel együtt a leggazdagabbak mintegy fele volt zsidó?

²⁵ MATOLCSY Mátyás adatai szerint ezek átlaga 290 pengő évi jövedelem volt. Matolcsy: i. m. 31.

²⁶ *Vagyoadóval megrótt egyének száma és vagyona a székesfővárosban 1937.* Statisztikai közlemények 90/2. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 7., 123.

²⁷ *Jövedelemadóval megrótt egyének száma és jövedelme a székesfővárosban 1937.* Statisztikai közlemények 90/3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 7., 136., 138.

²⁸ *Az általános kereseti adóval megrótt egyének (adóalanyok) száma és jövedelme a székesfővárosban 1937.* Statisztikai közlemények 90/4. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1939. 7., 13.

Ráadásul ezek az adatok igencsak reprezentatívak, mert országosan 1935-ben 204 529 fő fizetett jövedelemadót (közülük 69 532 volt zsidó adófizető). Budapest súlya azonban jóval nagyobb volt, mint az ebből látszó egyharmad: 10 ezer pengő feletti jövedelem után ugyanis az egész országban csak 8838 személy fizetett jövedelemadót, közülük 6168 volt budapesti.²⁹ Nyilvánvaló, hogy hasonló lehetett a helyzet a másik két adónemnél is, és ennek alapján annyit biztosan állíthatunk, hogy a Budapesten fizetett adók súlya a teljes adófizetés összegéből a három adónemben jóval több, mint 50%-ot tett ki.

Bolgár korábbi érvei, amely szerint a budapesti számok „csak” kétszeresét, illetve két és félszeresét teszik ki a zsidók fővárosi arányának, és az adatok a népesség Budapesten kívül élő 80%-át figyelmen kívül hagyják, ebből is láthatóan hamisak. Érvelése ezt leszámítva is torz statisztikai látásmódot tükröz. Egyrészt azért, mert az említett adók csak a zsidó lakosság kb. 20%-át (eltartottakkal együtt kb. 40%-át) érintik, tehát nem szorozhatóak fel az összes budapesti zsidó arányával. Ráadásul egy ilyen szorzást az is abszurdá tesz, hogy a keresztények közül csak 3,5–5%-uk fizetett valamilyen adót, magyarán adófizetési alanyként a zsidók valójában négy- illetve 5,7-szeresen felülreprezentáltak. Igencsak figyelemre méltó adat, hogy a budapesti zsidó lakosság nem kevesebb, mint 15%-a (eltartottakkal együtt pedig kb. 30%-a³⁰) tartozott a Bolgár által csak „dúskálók” címkével ellátottak csoportjához.³¹ Ez is masszív felülreprezentáltságuk bizonyítéka a leggazdagabbak között.

Másrészt a budapesti zsidóság kb. 85%-a (ha az eltartottakat is figyelembe vesszük, akkor kb. 70%-a) egyik adónemet sem fizette, de ettől zömük még egyáltalán nem volt szegénynek minősíthető, sőt az állítható teljes bizonyossággal róluk, hogy összesítve ők is jelentősen az átlag magyar életszínvonal felett éltek. Végül azt is figyelembe kell venni, hogy abszolút értékben

²⁹ MATOLCSY: i. m. 53.

³⁰ A zsidók számára kedvezőtlen 1 kereső:1 eltartott aránnyal számolva.

³¹ Budapest izraelita lakosainak száma a kérdéses időben 204 371 fő volt, míg az említett adókat kb. 30 ezer izraelita fizette. (A zsidóság szempontjából kedvezőtlenebb scenárióból indultam ki, tehát abból hogy mindhárom adót ugyanaz a csoport fizette, valójában azonban az átfedés nem volt 100%-os.)

a Budapesten fizetett adók sokkal nagyobb mértékben estek latba, mint amilyen a budapesti lakosság aránya az országhoz, mivel az elit itt messze felülreprezentáltan képviseltette magát.

Budapesthez hasonló kereseti struktúrákat tapasztalunk másutt is. Szűrőpróbaszerűen Kispest, Pestszenterzsébet, Rákospalota, Újpest, Miskolc, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Nagykőrös és Kecskemét esetét néztem át, vizsgálataim kivétel nélkül ugyanezt az eredményt hozták. Amennyiben ez a kérdés felkeltette volna Bolgár érdeklődését, igazán megnézhetett volna néhány virilisjegyzéket: ezeken is azt tapasztalta volna, hogy a zsidók 20–45%-ban szerepeltek a vililisek listáján, miközben a lakosságon belüli arányuk csak 3–15% között mozgott.³² Végül pedig, mert mint ahogyan már korábban kimutattam, a csekély számú vidéki zsidóság sem reprodukált annyi szegényt, amennyivel ezeket a számokat ellentételezni tudta volna, ellenkezőleg, a zsidóság vidéken is igen jelentősen felülképviseletette magát az elitek között és alulképviselet volt a szegények körében. A zsidó anyagi előnyt egyébként a zsidóság iskolázottsági adatai is alátámasztják: 1920-ig hétszeresen, de ezt követően is ötszörösen felülképviselettek voltak például a középfokú oktatásban. Nyilván ennek nem kizárólag anyagi okai voltak, de az is nyilvánvaló, hogy ahhoz, hogy az iskolába járást egyáltalán

³² Csak a példa kedvéért: Nyíregyházán a virilisek közül a zsidók az összes adó harmadát fizették, miközben a lakosságon belüli arányuk csak 11% volt. Miskolcon a 14%-nyi zsidó lakosság 45% virilis tagot, illetve 75% virilis választót állított ki. 1940-ben 117 fő fizetett 10 000 pengőnél nagyobb jövedelem után adót, közülük 87-en (75%) voltak izraeliták. Még a legfelső kategóriában is jellemző a zsidó adófizetők nagyobb jövedelme: a keresztény nagyadózókra átlag 16 500 pengő, míg a zsidókra 52 000 pengő esett. Lásd TAKÁCS Tibor: *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében*. L'Harmattan, Budapest, 2008. 215.; GYÁNI GÁBOR: Hódmezővásárhelyi zsidó adófizetők 1888–1941. In: *Történelmi Szemle 1977/3–4.* 626–640.; CSIKI Tamás: *Városi zsidóság Északkelet- és Keletmagyarországon*. Osiris, Budapest, 1999. 238–239.; NAGY István: A zsidókérdés Kecskeméten 1938–1944 között. In: *Bács-Kiskun megye múltjából 22. Évkönyv*. Bács-Kiskun Megye Levéltára, Kecskemét, 2007. 195–249.; RIGÓ Róbert: A zsidó vagyon sorsa Kecskeméten (1944–1949). In: *Forrás*, (40) 2008/9. 42–80. és uő: *Elitváltások évtizede Kecskeméten 1938–1948*. Kronosz, Budapest, 2014.

megengedhessék maguknak, az átlagosnál jobb anyagi körülmények kellettek.

Térjünk vissza az említett, jövedelme alapján jómódúnak tekinthető 1 634 280 főhöz, akiknek természetesen jóval kevesebb, mint fele budapesti lakos, és akik között Bolgár hipotézisében teljesen egyenlő zsidó eloszlást és ennek megfelelően zsidók vonatkozásában minden szegmensben 11,8%-os jövedelemeloszlást feltételez. Ez a konstrukciója azonban teljes tévedés, mert az 1 634 280 fő egyáltalán nem egységes halmazt jelent. Ez akkor is igaz lesz, ha a számból levonjuk a nagybirtokosok és nagypolgárok rovatban nyilvántartott 52 ezer főt. A maradékba is olyan egymástól teljesen eltérő jövedelmi kategóriák kerülnek össze, mint a XI. fizetési osztályba sorolt segédfoglalmazó, az ÁDOB-segélyekből élő munkanélküli és az újlipótvárosi nőgyógyász. A kategória ezért nem is feleltethető meg a „középosztály” fogalmának, hanem annál jóval nagyobb, lefelé nyitott csoportot fog át.³³ Az érintettek fizetése igen tág határok között mozgott, az ezen belüli alsóbb jövedelmi sávokba szegényebb rétegek is tartoztak, akik körében a zsidók aránya biztos kevesebb volt, mint 11,8% (leszámítva egy csoportot, az állástalan diplomásokat). Mindenképp erre utal legalábbis az, hogy a csoport felső szegmensébe tartozók között a zsidóság létszáma magasan felülreprezentált, hiszen az összesen feltételezett 167 019 zsidó vallású „középosztályi” személy zöme a szabad értelmiségi és a kereskedelmi pályákon tömörült, és éppen ezért túl sok nem is szóródhatott szét belőlük az alacsonyabb jövedelmi kategóriákban. Erről egyébként indirekt módon már a budapesti lakásstatisztika is árulkodik. Bolgár ebből csak azt tartja fontosnak kiemelni, hogy Budapest zsidó lakosai a házak „csupán” kevesebb mint felével rendelkeztek, tehát ugyanazt a statisztikai tévedést követi el, mint a budapesti adók esetében, mert itt is figyelmen kívül hagyja, hogy a zsidók csak töredéke volt háztulajdonos, de ez a töredék birtokolta az összes ház több mint 45%-át. Amennyiben érdekelte volna a

³³ Matolcsy Mátyás nem véletlenül néha „polgári társadalom”, máskor pedig „a lakosság többi része” cím alatt kezelte ezt a csoportot. Lásd Matolcsy: i. m. 6., 49., 50., 53., 117., illetve 30.

kérdés, akkor fel kellett volna tűnni neki, hogy az összes bérjövedelem nélküli háztulajdonos közül csak 14,5% volt izraelita, míg az 50 ezer pengőnél nagyobb bérlemények esetén ez már 47,7%-ra nőtt. Érdekes módon az sem foglalkoztatta, hogy a házak mellett hogyan nézett ki a lakhatás, holott ez sokkal többet árul el a zsidóság egészének jövedelmi viszonyairól. A Bolgár által vizionált szegény zsidók Budapesten felülreprezentáltak az V., VI. és VII. kerületben laktak, itt a lakosság 37–40%-át adták (ekkoriban az V. kerülethez tartozott Újlipótváros is). Kőbányán, azaz a X. kerületben viszont már csak 4,4% zsidó lakott, tehát éppen ott, ahol a legtöbb szegény élt, a zsidók nem csak a budapesti, hanem még az országos arányszámuk alatt szerepeltek. Természetesen a VI. és a VII. kerületben is voltak rosszabb lakások, és a zsidók a budai oldalon is alulreprezentáltak voltak (legkevésbé egyébként éppen a legdrágább és legmodernebb ingatlanokkal rendelkező II. kerületben). Az adatok azonban felületes szemlélőnek is elárulják, hogy Budapesten a zsidók zöme semmiképpen nem átlag alatti életszínvonalon élt. Száz csak konyhából álló lakásból csak 5,1%-nak volt zsidó bérlője, a szoba-konyhás lakásoknál ez a szám már 10,8%, a kétszobás lakásoknál 34,6%, a háromszobásoknál 43,2%, a négyszobásoknál 42,8% és az ötszobás illetve nagyobb lakásoknál 38,8%. A keresztény lakások 9,4%-ában volt „ágybérlő”, míg a zsidó lakások esetében ezt a mélyszegénységgel érintkező bérlési formát csak 3,7% esetében találjuk meg (az ágybérlés esetén ugyanis nyilvánvaló, hogy a bérbeadó is csak csekély vagyonnal rendelkezhetett).³⁴ Vidéken a számok, illetve arányok nyilván sokkal alacsonyabbak voltak, de ez csak azzal függött össze, hogy ott a zsidóság száma, illetve aránya is sokkal alacsonyabb volt. Magyarán: a lakásstatistika már önmagában is cáfolja Bolgár azon sejtéseit, amely szerint a fővárosban több tízezres vagy még nagyobb nyomorgó zsidó populáció létezett

³⁴ Budapest épület és lakásvizonyai az 1935. évben. I. rész: Az épületek és a háztulajdonosok adatai. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1940. 106–109., 112–119., 126–127., 130–138; LAKY Dezső: A háztulajdon alakulása Budapesten. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest 1934. 38–39., 85–99.; Kovács: i. m. 47–53.

volna. Egyetlen, igaz meglehetősen bizarr elméleti forgatókönyv létezhet csak, éspedig az, hogy Bolgár szegény zsidói nem lakásokban, hanem Budapest belterületén hajléktalanként tengették volna életüket, és ezért nem tartja őket számon a lakásstatisztika, szemben a nemzsidó szegényekkel, akiknek viszont inkább jutott lakás. Remélem, azonban ezt a lehetőséget ő sem kívánja komolyan venni.

Nem vállalkozom arra, hogy darabszámra feltárjam mind a 167 019 „középosztályi” zsidó személy pontos jövedelmi helyzetét. Erre azonban nincs is szükség, ugyanis a népszámlálási adatokból látható trendek meggyőzőek. Az 1930-as népszámlálás szerint 15 536 zsidó keresőt tartottak nyilván a klasszikus középosztálybeli státust sugalló szellemi foglalkozási kategóriákban.³⁵ Természetesen nem lehet kizárni, hogy közülük valaki jövedelme alapján mégsem tartozott ide, de ez semmiképp sem lehetett tömeges. Bolgár nagyvonalúan kiszámolta nekünk a kisiparosok, kiskereskedők és közlekedési kisvállalkozók számát, de arról bölcsen hallgatott, hogy mennyi izraelita vallású lehetett a közepes és nagyobb egzisztenciák között. Mindezt a foglalkozásstatisztikákból csak korlátozottan lehet feltárni, mert a kiskereskedők és a nem kiskereskedők egy halmazban szerepelnek. Ennek ellenére sokatmondó, hogy kereskedelem és hitel területén csak az önálló, azaz feltehetően a legjobban szituáltak között 38 293 izraelita vallású személy valamint hozzájuk tartozóan 67 434 eltartott szerepel a statisztikában. Ez már önmagában is majdnem kitehetné a hiányzó 167 019 személyt, amennyiben pedig figyelembe vesszük a kereskedelem és hitel területén dolgozó tisztviselőket is, akkor 27 579 izraelita keresővel és 24 103 eltartottal már nagyobb számokat is kapunk, mint a hiányzó 167 019 fő. Ami azért nem ellentmondás, mert nyilvánvaló, hogy a kereskedelem és hitel kategóriában nyilvántartott zsidók csak egy része kereshetett annyit, mint

³⁵ Törvényhozás, közigazgatási szolgálat, igazságszolgáltatás, egyházi szolgálat, közoktatás, közegészségügy, tudományos társulatok és gyűjtemények, irodalom és művészet, egyéb (magánmérnök stb.). Lásd *Magyar Statisztikai Közlemények*. 96. kötet [az 1930-as népszámlálás, IV. rész]. Budapest, 1936. 126–130.

a „polgári társadalom” rubrikában nyilvántartottak. Ahogy hangsúlyoznom kell, hogy természetesen sem a kereskedők, sem a tisztviselők esetében nem állítható hogy mindegyikük keresett évi 1050 pengőt – de valószínűsíthető, hogy ez az állítás azért a többségre igaz. Magyarán: minden jel arra utal, hogy az említett több mint másfélmillió csoportban a zsidóság a felső jövedelmi sávokban helyezkedett el.

Nekem is meg kell ismételnem azt, amit Bolgár ígért az olvasónak: táblázatát, amelyet a jobb átláthatóság miatt az összalakosság számával kiegészítettem, az ő, pontosabban a népszámlálás adataival kitöltve, de a két felső csoport adatait az előbbiekből levezetett becsléseim alapján a valósághoz közelebbi számokkal megadva, és a kiskereskedő, kisiparos kategóriából a „polgári társadalomhoz” sorolt számmal a nemzsidók száma is korrigálva a következő eredményekre jutunk (meglepő módon kísértetiesen ugyanarra, mint első számításomban, aminek cáfolására Bolgár oldalak hosszú sorát fordította). *(1. táblázat.)*

Hangsúlyoznom kell, hogy a táblázat adatai, amelyek szerint a zsidó jóléti fölény 3,4-szeres, csak trendeket közölnek. A számok rendkívül nagy mértékben módosulnak akkor, ha a táblázatban szereplő második kategória, a „polgári társadalom” másfélmillió tömbjében a „zsidó” keresők szórása nem egyenletes. Amennyiben abból a hipotézisből indulunk ki, hogy ez a kereseti sáv 200 és 6000 pengő éves jövedelem közötti szórásban tartalmaz keresőket,³⁶ és azt feltételezzük, hogy a „zsidók”

³⁶ Az alsó határt azért húztam meg ennyire alacsonyan, mert abból indultam ki, hogy ebben a kategóriában találhatóak az értelmiségi munkanélküliek és más, az előzőekben nem besorolt foglalkozású, de alacsonyabb keresetű személyek is. Matolcsy a zsidóság szempontjából ennél sokkal kedvezőbb jövedelmi sávot definiált: az ő számításai szerint a „polgári társadalom” bevételei 1000–10 000 pengő között szóródtak, valamint azt is megjegyezte, hogy különböző okokból a valós jövedelmi átlag ebben a csoportban minden bizonnyal több mint 1050 pengő. Amennyiben a szórási tartomány növekedése és a zsidóság felülreprezentáltsága a tartomány felsőbb részében azonos, akkor a zsidó jövedelmi túlsúly is hasonló arányban nő tovább: ennek figyelembe vételével egyáltalán nem elképzelhetetlen szcenárió a 4–5-szörös zsidó vagyoni fölény. Egyébként mindez pontosabban kiszámolható lenne, mivel a legnagyobb jövedelmeket, illetve vagyonokat tartalmazó névsor nyomtatásban is megjelent: *Nevek és számok. Az utolsó három évben bevallott vagyonok és*

1. táblázat: A zsidók foglalkozásszerkezete és jövedelmi viszonyai Magyarországon 1930-ban

Társadalmi csoport	jövedelem/ fő	zsidók száma	zsidók jövedelme	nemzsidók száma	nemzsidók jövedelme	összalkosság száma
Nagybirtokosok és nagypolgárok	17 800,0	26 000	462 800 000	26 000	462 800 000	52 000
„Polgári társadalom”	1 050,0	167 019	175 369 950	1 415 261	1 486 024 050	1 582 280
Földbirtokosok és birtó (10–100 hold)	431,7	3 359	1 450 080	744 196	321 269 413	747 555
Bányászat és kohászat segédszemélyzete	427,3	108	46 148	111 860	47 797 778	111 968
Ipar, kereskedelem, közlekedés, közszolgálatok és szabadfoglalkozások segédszemélyzete, házi cselédek	376,4	102 440	38 558 416	1 800 109	677 561 028	1 902 549
Önálló kisiparos, kiskereskedő, közlekedési kisvállalkozó	319,5	134 087	42 840 797	333 765	106 637 918	467 852
Külföldi megjelölés nélküli napszámások, foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak, védő legénysege és szolgálói	250,0	7 630	1 907 500	216 627	54 156 750	224 257
Kisbirtokosok és kisbirtók (< 10 hold)	227,2	1 884	428 045	1 748 003	397 146 282	1 749 887
Mezőgazdasági cselédek	204,6	880	180 048	598 742	122 502 613	599 622
Mezőgazdasági napszámások	183,4	1 160	212 744	1 249 189	229 101 263	1 250 349
Összesen („átlag”)	„533”	444 567	„1628”	8 243 752	„474”	8 688 319

10, 20 vagy 30%-al felülreprezentáltak a kereseti sáv felső, és ugyanennyivel alulreprezentáltak az alsó részében (ezen belül egyenlő szórást mutatva), akkor e kategóriában a zsidók átlagjövedelme 1050-ról 1418, 1787, illetve 2155 pengőre növekszik, míg a nemzsidóké 1011, 973, illetve 934 pengőre csökken. Ebből is látható, hogy a szórás igen csekély, csupán 10%-os változása is 40%-os jövedelemkülönbség generálását eredményezi. A kikeresztelkedések módosító hatását ez a táblázat csak részben kezeli. Magyarországon 1896 és 1930 között 23 000 fő keresztelkedett ki. Ők szinte kivétel nélkül a két legfelső jövedelmi csoportba tartoztak. A „nagybirtokosok és nagypolgárok” csoport esetében abból indultam ki, hogy ezek 40%-a zsidó vallású, 10%-a, azaz kb. 5200 fő pedig kikeresztelkedett. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy elvileg a „polgári társadalom” zsidó származású részét kb. 17 000 fővel növelni, a nemzsidó részét pedig ugyanennyivel csökkenteni kellene ahhoz, hogy a statisztika pontosabban adja vissza a zsidó vagyon mértékét. Amennyiben mechanikusan végeznénk el ezt a műveletet, akkor az csak minimálisan módosítaná az itt közölt értékeket, de az biztosra vehető, hogy a kikeresztelkedettek nem a „polgári társadalom” átlagos keresői voltak, hanem a kereseti csoport felső szegmenseiben helyezkedtek el, mivel a kikeresztelkedés klasszikusan az elitbe tartozás egyik lépcsőfoka volt.³⁷ Ebből viszont az következik, hogy keresetük a csoport átlagának akár három-ötszöröse is lehetett. Ezért pontosabb az a feltételezés, hogy a kikeresztelkedettek teljes figyelembevételével az adatok kb. 5–10%-kal növekednének a „zsidó” jövedelem javára.³⁸

Összegezve az elmondottakat, Bolgárnak igaza volt abban, hogy könyvemben előfordulnak pontatlan adatok. Ezek alapve-

jövedelmek. Az előszót írta: Dr. MATOLCSY Mátyás. Összeállították BIRÓ László és TIBOR György. Szepes és Urbányi, Budapest, 1937.

³⁷ Rendkívül csekély mértékben létezett fordított folyamat, azaz nemzsidók részéről a zsidó vallás felvétele is. Ez azonban éppen nem az elitben, hanem inkább a szerényebb polgári csoportok esetében fordult elő.

³⁸ *Hét évtized a magyarországi zsidóság életében.* Szerk. LENDVAI L. Ferenc, SOHÁR Anikó, HORVÁTH Pál. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1990. I. kötet 194–195. – Hasonló, ámde a betérésekkel csökkentett számokat ad meg Jehuda DON: *A magyarországi zsidóság gazdaság és társadalomtörténete a 19–20. században. Tanulmányok.* MTA, Budapest 2006. 31.

tően abból adódnak, hogy a statisztikai kimutatások bizonyos sorai felcserélődtek. Ezek a pontatlanságok azonban érdemi mondanivalómat egyáltalán nem érintik, Bolgár legfeljebb azt vetheti szememre, hogy nem voltam elég alapos. Ezzel szemben viszont én azt állítom, hogy kritikusom nem tud, vagy nem akar megbirkózni a statisztika és társadalomtörténet alapvető fogalmaival sem. Olyan számítási hibákat követ el, amelyek nem egyszerű tévedésekre, hanem súlyos koncepcionális zavarokra utalnak.

Komolyan vehető történész nem kérdőjelezi meg a zsidóság statisztikailag is megragadható, rendkívül jelentős vagyoni túlsúlyát. A túlsúly mértéke természetesen lehet vita tárgya. Nem hiszem azonban, hogy különösebben termékeny lenne a vita, amely arról szól, hogy valójában az árjásítás által érintett vagyontömeg a teljes vagyon 15 vagy 25%-át tette ki. Ez szinte semmivel sem visz bennünket közelebb a korszak eseményeinek megértéséhez. Sokkal jobban járunk akkor, ha azokkal a társadalomformáló ötletekkel foglalkozunk, amelyek céljaikat a vagyonok átstrukturálásával kívánták elérni.

